

Les
Oblates

1939-1941

Presó de dones de Tarragona

Josep Subirats Piñana
Recerca: Pilar Poy Franco

• Col·lecció El Tinter - 67 •

Les Oblates, 1939-1941

Presó de dones de Tarragona

JOSEP SUBIRATS PIÑANA

RECERCA: PILAR POY FRANCO

Cossetània
EDICIONS

Aquest llibre ha estat coeditat amb:

Primera edició: setembre del 2006

© Josep Subirats Piñana
© Cossetània Edicions

Edita:
Cossetània Edicions
C. de la Violeta, 6 • 43800 Valls
Tel. 977 60 25 91 • fax 977 61 43 57
cossetania@cossetania.com • www.cossetania.com

Disseny gràfic: Imatge-9, SL

Fotografia de la coberta:
*Grup d'amigues preses primer a Pilats i després a les Oblates, en sortir de la presó.
D'esquerra a dreta, darrere: Rosa Pàmies Anguera, Maria Solé Minguella,
Josepa Asamà Alegret i Rosa Sebastian Fabra. Davant: Maria Escoda Perelló
i Carme Bordera Vernet.*

Impressió: Romanyà-Valls, SA

ISBN: 84-9791-218-7

Dipòsit legal: B-39.575-2006

Índex

Pròleg, per Joana Zaragoza i Gras	7
Introducció	11
Fonts orals: els informants	14

1939

Capítol I. Les primeres preses a Pilats	17
Capítol II. Militars encarcerats, d'ulls freds.....	29
Capítol III. L'Elisa i el doctor Battestini, executats	41
Capítol IV. De la por al terror	57
Capítol V. De Pilats a les Oblates.....	69
Capítol VI. Les dues ales de les Oblates.....	81
Capítol VII. Sor Presentación de San Antonio, la superiora.....	93
Capítol VIII. La Segona Guerra Mundial	105
Capítol IX. Els taüts dels afusellats a la porta del cementiri	113
Capítol X. 116 executats en 3 dies.....	125
Capítol XI. De notícies esperançadores, cap.....	135

1940

Capítol XII. Catalanes contra catalanes.....	145
Capítol XIII. Una detenció la podia fer qualsevol franquista.....	155
Capítol XIV. S'escolava l'any 1940	173

1941

Capítol XV. De la foscor a la llum esperançadora	191
Epíleg	213
Índex onomàstic.....	221
Annexos.....	239

Pròleg

La guerra del 36 i els anys de dictadura militar franquista la van protagonitzar homes i dones, canalla i gent gran. Va ser un patiment que va tenir en captivitat molta part de la població i que, durant molts anys, ha quedat guardat en la memòria d'uns quants. És per això que ens hem de felicitar per tenir en aquest llibre un testimoni de la memòria col·lectiva i una recuperació d'algunes de les veus silenciades, les veus antagonistes del franquisme. Necessitem més testimonis com el que ens dona aquest treball per tal de fer desaparèixer, d'una vegada per totes, aquell «pacte de silenci» que vàrem tenir durant els anys de la transició, i uns quants més, i que no va permetre deixar-nos escoltar els i les protagonistes de la història, homes i dones que es van dedicar a la política activa i també dones del poble l'única culpa de les quals era ser filles, esposes, companyes o mares.

Fins fa ben poc s'han volgut separar les vivències compartides dels homes i de les dones en la idea que són dos universos molt diferents i que no tots dos prenen part igual en els esdeveniments socials i històrics. Això ha fet de les dones, en molts casos, unes lluitadores anònimes, que aquest llibre vol fer sortir a la llum. Les dones varen ser també part activa d'una malaurada guerra i van patir-ne les conseqüències, i cal tenir-les en compte quan es fa un relat històric, tal com ha fet l'autor d'aquest llibre, perquè van ser protagonistes. Elles també eren milicianes, infermeres o portaven la casa, s'ocupaven dels menuts i dels avis, portaven menjar als presos, feien gestions davant les autoritats, i esperaven, dia rere dia, la tornada del pare, del germà del fill, del company. I no tan sols això. Les presons, l'exili, la resistència, les condemnes, les venjances... ho van patir tot per una societat més lliure, no tan sols en temps de guerra, sinó també en el mal anomenat

temps de pau, atès que en finalitzar-se el conflicte bèl·lic tot just acabaven de començar els seus problemes.

Totes elles es varen trobar, a causa del fonamentalismes, l'afany de poder, la tirania i el despotisme en un món d'odis i patiment. Lluitaven per la pau, la solidaritat, la justícia... eren dones valentes i solidàries, i les seves històries són les històries desconegudes de les qui, en el millor dels casos, van veure canviar la seva vida a causa d'una guerra. Dones que, com podem llegir en el capítol II: «Es trobaren, de sobte, emportades per les brutals represàlies dels vencedors que, a més de guanyar, pretenien eliminar el vençuts.»

LES OBLATES, 1939-1941. PRESÓ DE DONES DE TARRAGONA és un recull de dones represaliades, una narració del mal viure en aquell centre i també un cant a la solidaritat. Entre les històries que s'hi llegeixen n'hi ha de molt doloroses; tanmateix, i en poques paraules, se'ns presenta la relació que hi havia entre les empresonades, una relació de companyonia i de complicitat. Dones catalanes i dones d'altres indrets que van viure les mateixes angoixes, però que les tenien separades. Dones que perdien les persones estimades assassinades sense pietat i de les quals ni tan sols es podien acomiadar, dones que foren jutjades i condemnades a reclusió o a la mort en uns judicis sense sentit, amb càrrecs inventats i acusacions falses, amb denunciants empesos per l'odi.

Les pàgines del llibre que teniu a les mans són pàgines plenes de dolor causat per la brutalitat, i és de justícia que s'expliqui. Ara bé, no hi trobareu, en les paraules emprades, desig de venjança, sinó una manera de dir i explicar els esdeveniments passats que han de servir a les noves generacions que ens segueixen a no caure en una altra guerra ni en un període fosc com foren aquells anys del franquisme. No es tracta tan sols de recordar el passat dolorós ni els terrors amb què es varen trobar, es tracta de cridar que volem viure en una societat tolerant i en pau. La nostra societat, tots i totes, tenim un deute amb les persones que van restar fermes en les seves conviccions, tot i costar-los la vida, i que ens han traspassat, a manera d'herència, la seva memòria, i les seves idees de llibertat.

Les víctimes de la repressió han demostrat molta generositat, però ara cal tancar ferides, restituir-los la seva dignitat i honorar la seva memòria i, per això, cal saber qui foren els causants de cada persecució. Fins fa molt poc, aquests eren documents secrets, però ara ja estan desclassificats i es poden consultar als arxius, i gràcies a això podem trobar, en aquestes pàgines, el nom d'alguns i algunes denunciants, així com la reproducció de la seva denúncia. És un treball de recerca fet sense rancúnia, com un document més de testimoni dels anys de por, descontrol i atrocitats de la dictadura militar. I l'autor ho fa amb la serenitat de qui s'ha mantingut ferm en les seves conviccions democràtiques durant tots els anys de la seva vida.

El document que ara tenim entre mans té un valor afegit, i és el fet d'estar explicat per les persones que ho varen viure o pels seus descendents directes. És el resultat de la cerca de testimonis per part d'un altre testimoni, Josep Subirats. Estem, doncs, davant un seguit de vivències, de dolors i d'accions que havien quedat en l'oblit. L'agraïment a aquells i aquelles que varen triar democràcia i pau en lloc de feixisme i guerra.

JOANA ZARAGOZA I GRAS

Introducció

En els meus anys de senador, del 1977 al 1982, vaig començar a ordenar les notes de les meves vivències de la repressió franquista, en la immediata postguerra, a la circumscripció de Tarragona. Conservava molts documents i relats de companys de presó. Aleshores encara vivien molts dels empresonats i empresonades que havien sobreviscut. La meva tasca de senador i el seguit d'eleccions convocades em permeté visitar gran part de les poblacions tarragonines. A tot arreu trobava antigues preses i presos de Pilats, de la Punxa i de les Oblates, els quals he de dir que sempre m'han donat suport en aquesta tasca. La majoria, ara, ja no hi són i, ben aviat, no en quedarem cap, de testimoni.

Els relats que elles i ells em feien, els anotava i anaven a parar a una carpeta que, per a mi, era —i en deia— «contra l'oblit».¹ El fet de deixar el Senat per passar —el 1982— al Tribunal de Comptes d'Espanya, primer, i al de la Unió Europea, després, m'allunyà del contacte freqüent amb els antics companys de presó i amb les dones que havien patit empresonament a les Oblates. Les meves relacions continuaren, però, amb les companyes

¹ Per contrastar les dades que jo recordava, i les que rebia, va ajudar-me —l'any 1990— el jove historiador Jordi Oliva, que, autoritzat per la Generalitat de Catalunya, tingué accés a l'arxiu de la presó provincial de Tarragona. El meritos treball de camp, de recerca, que ell féu em permeté examinar els expedients penitenciaris i les fitxes dels presoners del 1939 al 1941. Ara aquesta documentació es troba ordenada a l'Arxiu Històric de Tarragona; llavors, però, els documents eren al soterrani d'aquella presó, amuntegats, sense classificar i molt deteriorats. Jordi Oliva, uns quants anys després, va ser contractat per posar en ordre aquells expedients i fitxes.

i companys represaliats en la immediata postguerra, ni que fos més esporàdicament. La limitació de temps i visites m'obligà a renunciar a un treball que compregués el món de les tres presons de Tarragona i em forçà a concentrar-me en la de Pilats, centre de les meves vivències.² Resultat, totes les anotacions sobre les preses es quedaren en la carpeta «contra l'oblit»; carpeta que ara he reobert.

Sempre vaig creure que alguna de les mestres que hi havia empresonades a les Oblates, com fou Josepa Hugas, escriurien les seves vivències a les Oblates. Escriurien sobre aquella presó des de dintre. Ningú no ho ha fet. Potser algun dia apareixeran unes memòries arraconades, tant de bo. Ara, però, algú s'havia de decidir a prestigiar aquelles dones, explicant que, en la postguerra, les dones republicanes tarragonines també van ser perseguides, apallissades, empresonades i afusellades. Per les Oblates hi passaren a l'entorn de 1.500 preses, com veurem. El que em limita és que escric el llibre havent viscut els fets de prop, però no des de dintre, com quan vaig escriure el meu *Pilatos 1939-1941*.

Els anys han passat, d'antigues preses de les Oblates, encara en vida, només n'hem trobat tres. Totes amb més de 90 anys, però lúcides: Carme Bordera, Josepa Asamà i Maria Escoda. Carme morí quan aquest llibre ja era gairebé enllestit. Elles, testimonis directes, i alguns descendents, ens han ajudat a completar el treball.³

El fet més positiu —per avançar en l'estudi d'aquella repressió— ha estat que els sumaríssims instruits per sotmetre les preses als consells de guerra del franquisme ara estan desclassificats.⁴ Els hem pogut examinar. I s'hi troben els noms dels denunciants i el contingut de les acusacions. També els noms dels qui tingueren el coratge de declarar a favor. Aquesta desclassificació ha permès reforçar documentalment la veracitat dels fets relatats.

S'ha de ressaltar que tot el que s'explica en el llibre passà quan els combats bèl·lics ja s'havien acabat, en temps de pau.⁵ He dit en altres llibres, i ho repeteixo, que del que succeí durant la guerra, en un costat i en l'altre, ja n'he passat pàgina. El genocidi sofert, en acabar-se la nostra guerra civil, pels republicans —i republicanes— vençuts és una pàgina que encara està per passar. Els vencedors franquistes negaren la pau que tant anhelava el nostre poble; preferiren els cementiris i les presons.

² Vegeu *Pilatos 1939-1941*, Editorial Pablo Iglesias, Madrid, 1993 [2a ed.: 1999].

³ A més de les fonts orals assenyalades en el llibre.

⁴ Són a l'arxiu del Tribunal Militar Territorial núm. 3, portal de la Pau, Barcelona.

⁵ Santiago Vega ressaltava que, a Segòvia, sumaris del 1936 «fueron resueltos a lo largo del 1937, cuando ya la situación de guerra se había estabilizado y habían pasado los primeros momentos de represión, digamos, “en caliente”». Ni en calent ni res, el genocidi seguí en temps de pau. Vegeu *De la esperanza a la persecución*, Crítica, Barcelona, 2005.

També s'ha de dir que hi hagué frustració pel silenci, en la transició, sobre la repressió franquista. Hi ha encara la impressió que no es va fer res per restaurar el prestigi de les víctimes. Les famílies represaliades no van poder donar sortida als seus sentiments tants anys reprimits. Ja me'n queixava, en el meu *Pilatos*.

Recuperar la memòria històrica és lluitar contra l'oblit, però no per mantenir els enfrontaments, sinó per evitar el risc que, oblidant, es caigui en la repetició dels fets. També penso que les víctimes d'aquella repressió, patida en temps de pau, han demostrat molta generositat i convé restituir la seva dignitat i honorar la seva memòria. Aquest llibre pretén aportar-hi ni que sigui un granet de sorra.

Les dones republicanes no van quedar al marge del genocidi franquista en la postguerra, ni les seves presons —com veurem— foren cap balneari. Ni les dones catalanes van fer pinya; ben al contrari, el llibre és ple de catalanes denunciant catalanes, quan la guerra ja s'havia acabat.

He d'afegir que gran part del mèrit que pugui tenir aquest llibre es deu a l'extraordinària tasca —els anys 2004 i 2005— de l'autora de la recerca, la jove periodista Pilar Poy, amb el suport de la fundació patrocinadora, i a la seva directora, Josepa Beltran, que ha fet possible que el treball arribi a les mans dels lectors.

I a la meva germana Pilar, que, amb el seu ordinador, ha posat en solfa el text que presento.

Imatge del making of d'una de les entrevistes realitzades als informants.

Fonts orals: els informants

Per l'ordre en què són citats en el llibre:

Josepa Asamà Alegret
Frederic Estaun Cebollero [+]
Carme Bordera Vernet [+]
Maria Escoda Perelló
Teresa Fatsini Baiges [+]
Josep Subirats Sangres [+]
Teresita Bertomeu Subirats
Marina Cardona Ollé
Adelina Barcelona Martí [+]
Francesc Casanova Barcelona [+]
Joan Farré Anguera
Joaquim Garcia Carbonell [+]
Carmen Gómez Aguilar [+]
Carmen Gómez Sánchez
Joana Álvarez Fabra [+]
Carme Soro Ubalde
Josefina Estupiñà Espuny
Manuel Comas Segura [+]

[+] Traspassats

1939

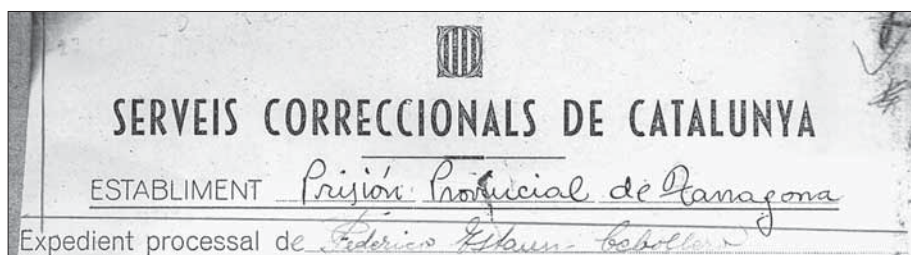
CAPÍTOL I

Les primeres preses a Pilats

Gener-febrer

Les tropes franquistes, en arribar a Tarragona el 15 de gener de 1939, organitzaren la repressió dels vençuts, i la repressió de les dones republicanes de la província, pel que fa a aquest llibre.

El dia 19 fou detinguda, per uns falangistes, Josepa Asamà Alegret, de Tarragona, una noia de 24 anys que havia militat a Estat Català. Va entrar el 22 de gener a la presó de Pilats, a la plaça del Rei. Abans passà per la Comissaria de Policia. La nova administració penitenciària encara utilitzava formularis de l'anterior, la republicana. Així, Josepa Asamà, en entrar a Pilats, apareix ingressada segons un imprès en català encapçalat amb el títol «Serveis Correccionals de la Generalitat de Catalunya», com podeu veure en la imatge que hi ha a continuació.

Per cert que qui li va prendre la filiació fou Tomàs Pujol Font, metge i germà del qui fou candidat a diputat per ERC —Joan Lluís— en les eleccions generals del 19 de novembre de 1933. Asamà⁶ es pensà que Pujol⁷ s'havia passat als feixistes. Ell ho va notar i li va aclarir que ell, com ella, estava empresonat —des del dia abans— i que el tenien destinat a l'oficina.

La presó per dintre

Per saber com era aquella presó per dintre, reproduïxo la descripció que en faig en el llibre *Pilatos 1939-1941*:⁸

[...] constaba de varias salas: una en el sótano ocupada principalmente por presos preventivos o de paso hacia otras cárceles; la sala 1a, en la planta baja, para condenados a muerte; las salas 2a, 4a y 5a, para presos preventivos o con diversas condenas; y la sala 3a, también para condenados a muerte, que estaba en la parte alta, al lado izquierdo de la escalera.

En la entreplanta subiendo la escalera, a la derecha del vestíbulo, se hallaban las celdas destinadas a albergar «en capilla» a los presos que serían ejecutados el día siguiente.

Recuerdo la sala 1a: sus paredes tenían restos de yeso sobre las piedras romanas; pero en general el color de los muros era negro, por la suciedad. Era una habitación grande, casi sin ventilación (me acuerdo de una sola ventana pequeña en lo alto). El techo era una bóveda lúgubre que de día albergaba un enjambre de enormes chinches que caían en picado encima de nosotros durante la noche, mientras dormíamos.

A un lado de la sala un agujero, posiblemente una cloaca de la época romana, servía de letrina. En los lados del agujero yacían presos (no había espacio sobrante) a los que debíamos evitar ensuciar. Era el peor sitio para dormir. Mas en esa sala 1a uno se convertía enseguida en veterano; se tardaba poco en ocupar los puestos que dejaban los presos ejecutados. Ello permitía alejarse de las proximidades de la cloaca-letrina.

El director provisional de la presó de Pilats, en arribar els franquistes, era José Gallastegui, un funcionari de presons, com també ho era Pilar Catalán García, que va encarregar-se de la sala de les dones. Tots dos eren funcionaris amb molta experiència de tracte amb presos d'ideologies diferents.

A Josepa Asamà, des de la planta baixa de Pilats la van fer pujar per una escala angosta i costeruda a la tercera planta, i la van introduir en la sala 4a. Era la segona dona que entrava a Pilats. La primera havia entrat el mateix dia, poques hores abans. Era Maria Roldan, acusada d'haver conviscut amb un milicià de la CNT-FAI.⁹ Roldan plorava i semblava no coordinar. Asamà,

⁶ Asamà, en moltes entrevistes, quan ja passa dels 90 anys, m'ha anat explicant com van transcórrer els primers temps de les dones a Pilats.

⁷ Pujol Font fou jutjat en consell de guerra i condemnat a reclusió perpètua. Quan obtingué la llibertat se n'anà a viure a Amposta, on fou un prestigiós metge.

⁸ Citat en la introducció.

⁹ Al cap d'uns quants mesos fou condemnada a 15 anys de presó.

que era resolta, va mirar d'animar-la tant com pogué. El mateix dia ingressà a Pilats Antònia Barenys.

Aquell 22 de gener la presó de Pilats encara era gairebé buida. Semblava un castell deshabitat.¹⁰ A la planta baixa, però, ja hi havien entrat, dos dies abans, uns oficials de l'exèrcit republicà, fets presoners de guerra i alguns esquerrans detinguts a la mateixa ciutat de Tarragona. Eren a la sala primera. El que havia estat capità republicà, Frederic Estaun Cebollero,¹¹ un dels presoners, feia de caporal de la sala.

A la tercera planta hi havia, com hem dit, una sala gran, la 3a, i també dues sales més petites, la 2a i la 4a. Aquestes tenien, al costat, una petita terrassa tapiada per privar la vista a l'exterior. Era una tàpia amb esclatxes, però; Asamà, un dels primers dies d'estança, en atansar-s'hi, veié passar pel carrer la seva mare, que no es movia dels voltants de la presó. Aquelles dues sales es comunicaven per un passadís i al fons hi havia una comuna plana. També una pica per rebre l'aigua.

Durant el mes de gener ingressaren 10 preses a Pilats, totes detingudes a Tarragona.¹²

¹⁰ En el meu llibre *Pilatos 1939-1941*, descriu aquella presó plena de gom a gom, l'agost del 1939, en entrar-hi:

En 1939 la prisión provincial estaba ubicada desde mediados del siglo XIX, en el antiguo castillo de Pilatos. Cuando yo ingresé en ella todo el mundo la llamaba simplemente Pilatos. Estaba considerada una prisión inhumana, bárbara. Lo era. La concentración de presos hizo que hubieran de habilitarse, durante algunos días, incluso las escaleras y los pasillos a fin de albergar, y aún con dificultades, al elevado número de reclusos.

Hasta entonces yo tenía una idea histórica del castillo de Pilatos: un edificio de principios del imperio romano, el Pretorio de Augusto, que después de la restauración de la ciudad de Tarragona, en el siglo XII, fue conocido como «Castillo del Rey». A partir del siglo XVI estuvo abandonado y más tarde fue convertido en cuartel y depósito de material bélico. En 1813, en su retirada las tropas francesas lo volaron en gran parte. Una vez reconstruido pasó a convertirse en prisión.

Tras ampliarse el Museo Arqueológico de Tarragona, en 1971, el edificio de Pilatos fue restaurado. Las reformas realizadas en las salas impiden hoy creer que no hace muchos años esas paredes albergaron una de las prisiones más tétricas de España, en la que los presos estábamos hacinados los unos contra los otros y que para cambiar de posición por la noche teníamos que hacerlo por corros, a la vez.

¹¹ A Frederic Estaun encara el vaig trobar quan jo vaig ingressar a Pilats i li dec molta informació dels primers mesos del 1939 d'aquell presidi. Posteriorment continuà sent, quan tots dos ja érem en llibertat, un amic entranyable.

¹² Preses ingressades a Pilats el mes de gener del 1939:

<i>Nom</i>	<i>Edat</i>	<i>Població</i>
Asamà Alegret, Josepa	24	Tarragona
Barenys Salvat, Antònia	26	Tarragona
Bonacho Pacheco, Aurora	34	Tarragona
Izábal del Campo, Josepa	67	Tarragona
Larru Cortada, Assumpció	24	Tarragona

El mes de febrer entraren a Pilats un bon nombre de preses,¹³ entre elles Elisa Cardona Ollé, la més jove i la més dissortada, com veurem.

Els carcellers

Pel que fa al cos de funcionaris, Gallastegui deixà de ser director provisional el mateix febrer i el càrrec l'assumí Miguel Martínez Casasany fins al juliol, quan es nomenà director Manuel Fernández Torres, però el desembre del mateix 1939 la direcció passà a Gallastegui, que encara exercia el 1943. Altres funcionaris eren: Emilio Carrasco, Quintiliano Navarro, Àngel Oliete, Vidal, Ceballos i el tètric Antonio Espinach, de Solivella, de trist record. Pel que fa a Espinach, cal dir que a Solivella se sublevaren els feixistes i assassinaren republicans. De les contrades arribaren a Solivella milicians antifeixistes i restabliren la situació; també mataren uns quants sublevats. Espinach no morí entre els que foren afusellats. S'amagà ferit i quan arribaren els franquistes fou un repressor venjatiu. Oliete —Don Àngel— i Vidal eren suportables. N'hi va haver altres, de guardians, com ara els germans Alabart de Batea, molt autoritaris.

Les preses van saber del rigor de les presons franquistes i van haver d'aprendre el «Cara al sol con la camisa nueva, que tú bordaste en rojo ayer», himne de la falange feixista que s'havia de cantar cada dia, matí i vespre, com a mínim, amb la mà alçada.

<i>Nom</i>	<i>Edat</i>	<i>Població</i>
Latour Maroto, Mariana	27	Reus
López Muñoz, Gandelía (funcionària d'Hisenda que ingressà el dia 30 i sortí l'endemà)		
Muñinos Lorca, Josepa	58	Tarragona
Roldan Garrido, Maria	23	Tarragona
Solé Recasens, Carme	44	Tarragona

¹³ Preses ingressades a Pilats el mes de febrer del 1939:

<i>Nom</i>	<i>Edat</i>	<i>Població</i>
Alcañiz Cid, Magdalena	18	Saragossa (denúncia de Tarragona)
Alomar Salesas, Josepa	58	Tarragona
Angulo López, Victòria	24	Tarragona
Armengol Rodríguez, Isabel	43	Solivella
Basco Basco, Rosa	53	Prat de Comte
Borràs Brull, Rosa	54	Ginestar
Brió Cusidó, Rosa	48	Tarragona
Caballé Verge, Teresa	23	Amposta
Cardona Ollé, Elisa	21	Duesaigües
Cartañà Domingo, Concepció	28	Solivella
Castelló Miró, Àngela	24	Tarragona
Claravalls Bou, Carme	28	Tarragona

La tramitació dels sumaríssims

El procediment per tramitar el sumaríssim era l'establert pel Decret 55, de 5 de gener de 1937. N'hi havia prou amb l'atestat de la Policia, els informes de les autoritats (Guàrdia Civil, Falange i alcalde) i la declaració dels acusats o acusades. Hi ha molts sumaríssims escrits a mà, amb un jutge alferes provisional i un soldat de secretari, en els quals, en dotze pàgines amb prou feines, s'acaben amb una pena de mort.

Els consells de guerra sumaríssims i d'urgència, a Tarragona, començaren, tot seguit, el 17 de febrer;¹⁴ però la primera dona jutjada no ho fou fins el dia 27. Va ser Anna Mora Rodríguez. Aquell judici se li anul·là i se la jutjà novament el 13 de juny següent. La majoria d'homes jutjats aleshores foren condemnats a mort. Com que havia mort el papa Pius XI, el dia 11 d'aquell

<i>Nom</i>	<i>Edat</i>	<i>Població</i>
Costa Gimeno, Tomasa	52	Tarragona
Fernández Prieto, Enriqueta	48	Tarragona
Forné Foguet, Rosalia	46	Tarragona
Garcia Fornós, Carme	28	L'Ametlla de Mar
Guinovart Tost, Rosa	30	Tarragona
Jaume Ferré, Encarnació	49	Reus
Lleixà Franch, Pasquala	31	L'Ampolla
Lleixà Franch, Ramona	34	L'Ampolla
Lleixà Franch, Teresa	32	L'Ampolla
March Masalles, Magdalena	34	Solivella
March Masalles, Maria	30	Solivella
Miret Gabarró, Llúcia	51	Blancafort
Mora Rodríguez, Anna	25	Tarragona
Pinent March, Rosa	33	Solivella
Recasens Puig, Rosalia	61	Reus
Riu Riu, Ramona	25	Reus
Roselló Montañola, Elisa	42	Solivella
Sánchez Montserrat, Josepa	24	Tarragona
Sans Iglesias, Catalina	40	Solivella
Solé Forné, Rosa	25	El Morell
Solé Recasens, Carme	44	Tarragona
Tomàs Cardona, Florentina	50	Sarral
Tost Dalmau, Carme	54	Tarragona
Travé Llorens, Teresa	44	Solivella
Vall Rodon, Maria	49	Montbrío

¹⁴ La preeminència de la jurisdicció militar sobre la justícia ordinària s'establí en el «Bando de guerra de 28-7-36 de la Junta de Defensa Nacional». S'aplicava el codi de justícia militar de la monarquia, aprovat el 1930.

mes, els rumors eren que els indultarien a tots. Els consells de guerra se celebraven a la seu de l'Audiència Provincial i s'anunciaven al *Diario Español de Tarragona*.¹⁵ L'únic del mes de febrer amb preses fou el següent:

**Auditoría de Guerra
de la IV Región Militar**

Consejo de Guerra que se celebrará el próximo
lunes, día 27, a las diez de la mañana:

Isidoro Martínez Abanades

Félix Velilla Moros

Mateo Teigell Quintana

Anita Mora Rodríguez

Siendo público el acto de la vista.

Tarragona, 25 de Febrero de 1939.

III Año Triunfal. —El Delegado del Consejo.

En el meu llibre *Pilatos 1939-1941* explico, pel que fa a les preses, que, per bé que estaven relativament aïllades dels homes:

[...] la comunicación [de les preses] con los presos era constante debido en parte a que eran los hombres quienes cocinaban y repartían el rancho y asimismo los que prestaban los diversos servicios (economato, enfermería, oficina, etc.). Además, para bajar al locutorio de visitas, las presas descendían por las mismas escaleras que los presos y pasaban al lado de las rejas de las salas de los hombres.

Les visites —al locutori— es feien humiliant les preses —i presos—, en una mena de sala amb dues rengleres de reixes. Al mig quedava l'espai per al funcionari que vigilava totes les converses. Les famílies en un costat i les preses a l'altre s'afanyaven per fer-se entendre. Era impossible pel soroll i la confusió que es produïa. Només podies expressar-te en castellà. Eren tantes les ganes que tenies de veure —en el meu cas— la mare, que la llum dels seus ulls t'il·luminava i ja en tenies prou.

Primeres execucions públiques

El dia 28 de febrer es produïren les primeres execucions. Res d'indults. Havien passat pocs dies entre els dels consells de guerra i els dels afusellaments. El macabre procediment sumaríssim i d'urgència s'havia posat a funcionar. En un no res s'obtenia l'«Enterado» de Franco, que ordenava aquells assassinats. Els condemnats a mort eren a la sala primera, juntament amb els oficials republicans detinguts. Més endavant, a la sala primera només hi

¹⁵ Al final de cada capítol hi ha un apèndix on es transcriuen els anuncis dels consells de guerra que inclouen dones; així com les llistes dels executats.

va haver presos amb petició fiscal de pena de mort. L'enrenou tràgic de la nit del 27 al 28 a Pilats, en posar en capella els cinc dissortats a executar, arribà també a la sala de les dones. Elles eren encara poques i, esgarriades, no s'ho acabaven de creure. En apuntar el dia, sentiren el soroll del camió que venia a cercar els condemnats, el grinyolar dels forrellats de les portes, els crits dels presos de «criminals» i de «Visca la República»... i l'arrancada del camió que se'ls emportava a la muntanya de l'Oliva, lloc de l'afusellament. Els cinc eren veïns de Tarragona, tres dels quals també hi havien nascut; els altres dos eren nats l'un a Gandesa i l'altre a Motilla (Conca).¹⁶ Quan s'esvaïren els espetecs del camió de la mort, en deixar Pilats, una mena d'olor ho envaï tot; l'olor que fa el fred.

Les primeres execucions foren públiques i «es permetia que els curiosos —de la mort— poguessin presenciar el macabre espectacle».¹⁷

Assumpció Larru i Ángel Bueno

Entre els oficials militars republicans esmentats, ingressats a Pilats, hi havia un jove de Guadalajara, Ángel Bueno Tenorio¹⁸, que no tenia família a Tarragona, però que volia comunicar-se amb algú perquè pogués encarregar-se de dir als seus pares el que li passava. Entre Frederic Estaun i Tomàs Pujol, van aconseguir que la mare i una amiga de la jove presa Assumpció Larru demanessin visita a la mateixa hora per a la filla i Ángel. El jove Bueno, en la visita, els va fer l'encàrrec. No sabem el resultat de l'encàrrec, però el que sí que sabem és que Assumpció i el noi es van conèixer i que començaren a intercanviar-se petites notes d'una sala a l'altra, amb Estaun d'enllaç. Eren molt joves tots dos, amb il·lusions i de bona presència. No és estrany que nasqués una certa atracció.

A aquell jove de Guadalajara, quan entrà a Pilats, ben segur que el castell li semblà aspre i agressiu, gens majestuós ni superb. Situat en un turó des d'on es pot observar el mar, el castell de Pilats domina un ample arc d'horitzó. Encara ara, quan es visita com a monument, conserva la seva estructura primitiva, tètrica per als qui l'hem patit.

¹⁶ Vegeu la relació d'executats a l'Oliva, al final del capítol.

¹⁷ *La repressió franquista a Tarragona*, de Josep Recasens Llorc. Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver, Tarragona, 2005.

¹⁸ J. Ventura, en *Presó de Pilats*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 1993, sobre Ángel Bueno, diu:

[...] era un xicot de 22 anys, que fou comissari de guerra al meu batalló [...]. Ens van fer presoners el mateix dia 15 de gener del 1939 [...]. I es presentà voluntàriament quan les autoritats del camp de concentració van ordenar la presentació dels qui havien estat oficials o comissaris. L'Ángel Bueno podia haver-se desentès dels penjaments i dels perills inicials, perquè la seva cara d'infant no induïa a cap sospita de ferotgia. Més aviat podia haver despatxat la papereta fent-se passar per un seminarista infiltrat entre els «rojos».

La torre de l'antiga presó de Pilats.

Assumpció tenia 24 anys i la van acusar de ser «miliciana, vestida de corraje y mono, prestando servicio en la división anarquista Ascaso». Era veïna de Tarragona, però havia nascut a Bellver de Cinca (Osca). Com veurem, fou condemnada pel consell de guerra a 15 anys de presó.

Mercè Aguilà i Carme Garcia, de l'Ametlla de Mar

D'ençà de l'ocupació de les nostres comarques pels franquistes, arreu es produí la repressió dels republicans vençuts. Una onada d'odi ho envaïa tot; un odi que només els anys, amb la derrota dels nazis, apaivagà; un odi que es manifestava en tots els actes, informes, documents o referències en relació als presoners republicans, ja fossin dones o homes. A pobles i ciutats els feixistes locals detenien i apallissaven a totes i tots els qui consideraven esquerrans. Pel que fa a les dones, la persecució era més aviat causada pel fet que no trobaven els marits, fills, pares o germans. També van haver-hi moltes víctimes de venjances personals o d'interessos, que res no tenien a

veure amb la ideologia de cadascú. Hi hagué molta violència repressiva de catalans contra catalans. Sovint arribar a Pilats era escapolar-se de les mans dels torturadors.

Per posar un exemple, em referiré al cas de Mercè Aguilà Blanch, que tenia un estanc a l'Ametlla de Mar, amb el seu marit Josep Librizzi Pasticelli. Ell, antic president del Partit Radical (de Lerroux), s'acostà a la més dretana Unió Patriòtica en temps de la dictadura de Primo de Rivera. La dreta local, de la Lliga de Cambó, enfrontada a Librizzi, volia fer-li perdre l'estanc i així ho demanà al «Governador Civil», a pesar que Librizzi podríem dir que els havia passat per la dreta.¹⁹ Figueres en el seu llibre diu: «segurament que la implicació política de Josep Librizzi li valgué conservar el lloc». Era un cas d'animositat personal i també d'interessos econòmics, que anava més enllà de la ideologia, i qui ho pagà fou Mercè. Els enemics personals de l'estanquer, en entrar els feixistes a l'Ametlla de Mar, s'apressaren a denunciar Librizzi i perseguir-lo. L'estanquer estava tan greument malalt que no pogueren ingressar-lo a la presó. Romangué a casa sota custòdia de la Guàrdia Civil. Aleshores els denunciants s'acarnissaren amb la seva esposa Mercè Aguilà, que va ser sotmesa al consell sumaríssim d'urgència núm. 730 i ingressada a la presó²⁰ tot seguit. El pobre Librizzi morí el 13 d'abril següent.

L'instigador principal de la persecució, amb denúncies inventades, contra Mercè, fou Juan García Sánchez, que el gener del 1934, en les eleccions municipals, fou elegit regidor per la Lliga i passà a ser primer tinent d'alcalde. Els altres denunciants foren Andrés García Fornós, candidat a regidor el 1934, i Francisco Estrada Casanova, apoderat en aquelles eleccions; Juan Fortuna Llaó, secretari de la Cofradia de Pescadores de Ametlla, i Miguel Vidal Bou. Menys el darrer, que portava ben just un any de resident, tots havien estat membres destacats de la Lliga i franquistes.

S'ha de dir que Domènec Giné Martí, veí de Mercè, tingué l'honestedat —i el coratge— de declarar que ella no va intervenir en res i que del que s'ocupà fou de l'estanc que tenia. No serví de res, només valien les denúncies.

Sense sortir de l'Ametlla de Mar em referiré al cas de Carme Garcia Fornós. Ella, de 28 anys, i el seu marit, Josep Vila Baiges, abans d'entrar els franquistes a l'Ametlla marxaren cap a Barcelona, embarcats, juntament amb altres del poble. Al port de Barcelona coincidiren diverses embarcacions de l'Ametlla camí de l'exili. Xavier Figueres, en el seu llibre,²¹ explica com l'alcalde republicà, Josep Fornós, també embarcat, convocà els caleros i els

¹⁹ Vegeu *República i Guerra Civil a l'Ametlla de Mar*, de Xavier Figueres Frasnado, Ajuntament de l'Ametlla, l'Ametlla de Mar, 2002.

²⁰ Mercè Aguilà fou jutjada pel consell de guerra de Tarragona el 25 de maig de 1939 i condemnada a 12 anys de presó.

²¹ Citat en la nota 19.

digué que si algú volia tornar a casa podia fer-ho. A Josep Vila «li aconsellà que no tornés, ja que havia estat milicià i algú li podia atribuir algun fet delictiu». Ell considerà el següent: «[...] no s'havia vist involucrat en cap fet violent i molt menys havia participat en cap assassinat. Així doncs, com tenia les mans netes i res no havia de témer, féu cas omís als consells i s'embarcà de retorn». En arribar a l'Ametlla, Carme i el seu marit foren empresonats. Ella, mentre, perdé el fill que esperava.

Primer ingressà a la presó de Tortosa l'11 de febrer de 1939, però tot seguit fou traslladada a Pilats. El 17 de març el jutge militar, a Tarragona, la interrogà i diu que era «de estatura petxueña, color pálido, pelo rubio i ojos azules». Que vestia «traje gris con rayas negras y calzaba alpargatas azules». Ella admet que cuinava per a uns milicians, entre ells el seu marit, però que no va ser mai miliciana.

Marit i muller eren a la mateixa causa. Van comparèixer davant del consell de guerra sumaríssim i d'urgència el 27 de març següent, quan tots dos eren a Pilats. A ella la van condemnar a 12 anys i 1 dia de presó, a ell a la pena de mort.

*Josep Vila Baiges
i Carme Garcia Farnós,
marit i muller.*

Apèndix 1

Executats el febrer del 1939

Daniel Maura Sampere

Tadeu Lercano Alberca

Sebastià Alabau Garcia

Àngel Alcoverro Berenguer

Salvador Maideu Caballé

Població

Tarragona

Tarragona

Tarragona

Gandesa

Tarragona

CAPÍTOL II

Militars encarcerats, d'ulls freds

Març

La màquina repressiva franquista, aquell mes de març, ja estava muntada. La sala de les dones de Pilats s'omplia i els consells de guerra es multiplicaven. Aquells consells, a finals de mes, arribaren ja al que seria el ritme de tot l'any: 30 jutjats diaris —dones incloses— en dos torns de 15 cadascun, d'una hora de duració cadascun. A la sala de l'Audiència on es jutjaven els presos i les preses, el que s'hi feia era una comèdia. Encara recordo l'escenari i les cares d'aquells militars, encarcerats, hieràtics, d'ulls freds, d'aspecte nazi.

Les dones ingressades a Pilats aquell març ja no eren majoritàriament de Tarragona com en els dos mesos anteriors; d'arreu de la província hi arribaven preses. N'hi havia de majors de 60 anys, com ara Antònia Bonell i Rosa Ferreres. També n'hi havia de molt joves, com eren Carme Altés, Júlia Romero, Pilar Pallejà, Emília Perpinyà, Maria Nin i Andrea Cebrian. Commou l'entrada a Pilats de noies tan joves, que havien iniciat els seus projectes en acabar la guerra civil i que volien realitzar les seves il·lusions. Es trobaren, de sobte, emportades per les brutals represàlies dels vencedors, que, a més de guanyar, pretenien eliminar els vençuts, ja fos físicament, per la fam o destruint-los moralment; uns vencedors que no volien derrotar els republicans, volien matar-los.

Les dones arribades a Pilats ja havien estat empresonades abans en els dipòsits municipals de les seves poblacions, la majoria maltractades per falangistes, policies i guàrdies civils. N'hi havia amb denunciants despietats que formulaven acusacions forassenyades amb la intenció d'acabar amb la vida de la detinguda. Foren, en particular, els casos —a més del d'Elisa Cardona—, de Maria Cinta Colomé i de la seva filla Enriqueta Amaré, de Maria Cinta

Nivera i d'Adela Trilles, les quatre de Tortosa. Hem d'afegir, per la gravetat de les acusacions, Rosalia Ramon. N'hi havia altres, com foren les germanes Teresa i Vicenta Cherta, que les havien detingudes perquè no trobaven el seu germà Marcel·lí, a qui, a la fi, dissortadament l'agafaren. A Vicenta la condemnaren a 12 anys i 1 dia de presó, a Teresa a 6 anys i 1 dia i al seu germà l'afusellaren. Les ingressades aquell mes a Pilats foren 35.²²

²² Preses ingressades el mes de març a Pilats:

<i>Nom</i>	<i>Edat</i>	<i>Població</i>
Altés Garriga, Carme	17	Tarragona
Amaré Colomé, Enriqueta	30	Tortosa
Armengol Batet, Irene	23	El Vendrell
Bonell Vallbona, Antònia	65	Vallfogona de Riucorb
Bonet Beltran, Leonor	37	Tarragona
Borràs Nivera, Maria Cinta	31	Tortosa
Cebrian Pàmies, Andrea	19	Tarragona
Cebrian Pàmies, Mercè	26	Tarragona
Cherta Villoro, Teresa	42	El Vendrell
Cherta Villoro, Vicenta	32	El Vendrell
Colomé Montesó, Maria Cinta	57	Tortosa
Dalmau Fortuny, Maria	44	Tarragona
Ferrerres Jové, Rosa	61	Tortosa
Fort Güell, Carme	20	Tarragona
Fortuny Folch, Assumpció	24	Riudoms
Garcia Conesa, Agnès	42	Tarragona
González Montaner, Cèlia	29	Tarragona
Iranzo Hernández, Natàlia	55	Vila-seca
Lizàrraga Solé, Teresa	19	Freginals
Margalef Arbó, Dolors	27	Reus
Margalef Arbó, Emília	24	Reus
Martí Rosell, Rosa	28	L'Espluga de Francolí
Nin Cherta, Maria	19	El Vendrell
Nivera Borràs, Maria Cinta	31	Tortosa
Pallejà Pasano, Pilar	18	Tarragona
Pàmies Anguera, Rosa	24	La Riba
Perpinyà Muntaner, Emília	18	Marçà
Plana Nin, Francesca	24	El Vendrell
Ramon Pedrol, Rosalia	30	Tarragona
Rodríguez Moral, Antònia	52	Tarragona
Romero Sentís, Júlia	17	Tarragona
Saperas Garriga, Àngela	33	Vilavella
Solé Minguella, Maria	44	El Vendrell
Torres Garriga, Dolors	59	La Pobla de Mafumet
Trilles Salvador, Adela	33	Tortosa

Adela Trilles, en arribar a Pilats, el dia 14 de març, portà la dolorosa notícia de la mort de Marcel·lí Domingo a França, el dia 2 d'aquell mes; notícia que causà sensació a Tortosa, en saber-se, i que tant entrístí les preses —i presos— de Pilats. D'altra banda, a Barcelona, foren ingressades a la presó de dones, Magdalena Casadevall, segona dona i vídua del tinent coronel de la Guàrdia Civil Pedro Domingo Vila —pare de Marcel·lí—; Pilar Domingo, la germana, i Rosa Benet, la cunyada.

Quan només eren detinguts els homes de la família, les dones regien la llar i s'ocupaven dels fills, dels avis, dels germans petits i de tot l'entorn familiar. Cercaven la manera de trobar persones que volguessin declarar a favor dels seus, feien gestions davant les autoritats, visitaven i portaven menjar als presos —si podien—, però quan la presa era una dona, tot se n'anava en orris. I sovint eren presos marit i muller.

En el consell de guerra de l'1 de març hi van comparèixer Maria Recasens Puig i Àngela López Pardo. En l'anunci del consell de guerra que publicava aquell dia el *Diario Español de Tarragona*, s'hi afegia, sobre els presos, el que els passà pel cap de dir als acusadors, i el «Glorioso Movimiento» no podia defraudar els denunciants. Aviat, però, el *Diario* es limità a publicar les llistes de presos —i preses— sotmesos al consell de guerra; si bé, en alguns casos, encara insistí a fer públic el contingut de les denúncies. Pel que fa a les dues dones esmentades, només se'n van incloure els noms sense especificar-ne les acusacions.

L'Àngel de l'Assumpció, executat

El fiscal del consell d'aquell dia primer de març demanà la pena de mort —entre altres— per al jove Àngel Bueno Tenorio. Assumpció Larru, en retornar l'Àngel a Pilats, no s'ho acabava de creure. Per a ella era tan bon noi, tan jove, tan atractiu —li feia arribar notes tan emotives— i només l'acusaven d'haver exercit aquell càrrec a l'exèrcit republicà; un noi que, al seu parer, no havia fet res, per a qui ella esperava que, com a molt, li demanarien una pena de pocs anys de presó. Des d'aquell desolador dia, ella, en les seves notes, no parava de donar-li ànims, de tranquil·litzar-lo. El temps passava, però. Quinze dies després, Àngel Bueno fou afusellat.²³ Frederic Estaun explicava que, estant en capella, aquella nit, Àngel va escriure dues cartes: una als pares, a Guadalajara, de tristesa en deixar-los, i l'altra, de cor a cor, a la jove Assumpció. Ella volia veure'l per darrera vegada, a la cel·la de capella. No la van autoritzar a fer-ho.²⁴

²³ Vegeu la relació d'afusellats el mes de març al final del capítol.

²⁴ Després, aquests contactes personals entre presos es pogueren fer.

Condemnats a mort si el fiscal havia demanat la pena capital

La primera dona per a qui el fiscal demanà la pena de mort, fou Elisa Cardona Ollé, a qui hem vist ingressada a Pilats el mes anterior. Els fiscals d'aquells consells de guerra resumien de pressa els càrrecs contra els jutjats, ho feien amb aire de fàstic i amb poques ganes que s'entengués el que deien. Només importava la pena que demanaven. Eren joves oficials i encara ara no comprenc com no s'averonyien de la feina que feien.

Hem d'aclarir que, a la presó, tant dones com homes es consideraven condemnats a mort en funció de la petició del fiscal. Per què? Perquè en la vista pública del consell de guerra és on coneixíem la petició de pena del fiscal. En el cas de pena de mort, a Tarragona en dèiem *la Cantimplora* —a Madrid, *la Pepa*. Després de la vista pública, el consell de guerra es reunia per deliberar, sense que es coneguessin les penes decidides, que havien de ser aprovades pel capità general de la regió, fins a reclusió perpètua, i per Franco, pel que feia a les penes de mort. Per tant, condemnats a mort, que se sabés del cert, només hi estaven una nit, quan els arribava l'ordre d'execució amb l'«Enterado» de Franco.

És per això que els qui estaven a la sala de pena de mort eren els qui tenien petició fiscal de pena capital. És clar que hi havia presos per als quals el consell de guerra, en deliberar, no havia imposat la pena demanada pel fiscal i els havia condemnat a reclusió perpètua —o inferior, en algun cas, pocs—, però aquesta dada no es coneixia fins que es firmaven les sentències (sovint molts mesos després). Mentre, si el fiscal els havia demanat la pena capital, eren uns condemnats a mort. S'ha de dir que, a l'inrevés, es donaren casos de presos als qui el fiscal demanà la pena de reclusió perpètua —o inferior— i el consell, en deliberar, els sentencià a mort; fins i tot, en un cas almenys, el fiscal demanà la pena de reclusió perpètua per a un pres i el defensor li demanà pena de mort —fou afusellat.²⁵

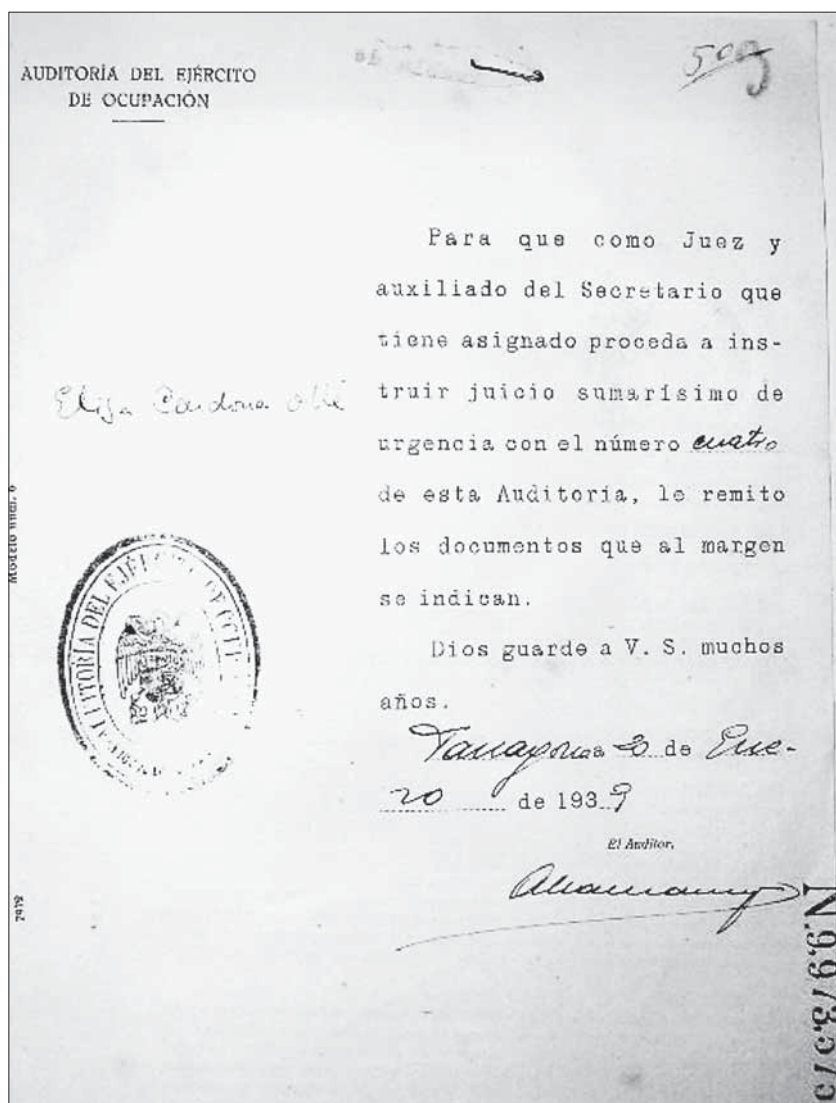
Així s'explica que hi hagué molts condemnats i condemnades a mort que no foren afusellats, quan tant van escassejar els indults. Foren els casos de petició fiscal de pena de mort per als quals el consell, en deliberar, va decidir una altra condemna.

El consell de guerra d'Elisa Cardona

Dels consells de guerra del mes de març em referiré immediatament, per la seva gravetat, al sofert per Elisa Cardona. Era una empleada de l'Hotel Nacional de Tarragona, on, l'estiu del 1936, al poc temps d'esclatar la rebel·lió militar, s'hi hostatjaven unes persones dites de dreta que s'havien allunyat dels seus pobles, per por dels incontrolats. L'amo i alguns hostes de l'hotel, malauradament, van ser assassinats. Quan van arribar els

²⁵ Vegeu el meu *Pilatos 1939-1941*, pàg. 35.

franquistes a Tarragona, el nou amo, Jerónimo García Alfonso, un nebot de l'anterior, volgué acomiadar l'empleada i no se li va ocórrer altra idea que involucrar-la en aquell fet, dient que, com que Elisa coneixia la identitat dels hostes, ben segur que ho va fer saber a algú. Un treballador del mateix hotel —Josep Ferrer Llorc— declarà que tots els qui treballaven a l'hotel també ho sabien; no només Elisa. L'encarregada de l'hotel —Petra Savall Fontanet— diu que ella va sentir dir que Elisa podia haver-ho dit. El nebot de l'amo —l'esmentat García—, quan el cridaren a declarar, digué que un

Document del judici sumaríssim d'Elisa Cardona Ollé.

dia —poc després del fet— al seu domicili el va visitar, espontàniament, un noi de 16 anys, que anava de la part d'un extremista de la CNT-FAI, per dir-li que Elisa era la denunciante. No va valer l'informe favorable de l'alcalde de Duesaigües, Salvador Cabré. Eren temps de pressa, d'urgència sumaríssima. Una iniciativa d'acomiadament donà origen a un sumaríssim per un delictes de rebel·lió militar.

El procés contra Elisa Cardona començà sense tardar (potser per impedir que ella mantingués el seu lloc de treball a l'hotel). L'auditor de l'Ejército de Ocupación, el 20 de gener de 1939 designà el jutge militar núm. 3 de Tarragona per instruir el sumaríssim. (No sé per què els molesta tant als franquistes que els republicans parlem de l'ocupació de Catalunya per l'exèrcit. És el que ells mateixos deien.)

Elisa fou detinguda l'11 de febrer següent al seu domicili de Duesaigües (c/ Marqués núm. 8). L'endemà la va interrogar el caporal de la Guàrdia Civil de Poboleda i va ser ingressada a la presó de Reus fins el seu trasllat a Pilats. Ràpidament s'instruí el sumaríssim i fou sotmesa al consell de guerra del dia 20 de març, a les 4 de la tarda. Els jutjats aquell dia foren cinc. Els atribuïren d'ofici, com a defensor, l'alferes Antonio Prats Ferrando. El fiscal demanà tres penes de mort, una de les quals per a Elisa Cardona, que tornà consternada a Pilats, on fou acollida amb estupor, angoixa i solidaritat per les companyes d'infortuni.

Josepa Asamà recorda que, com que s'acostava la Pasqua, totes les preses l'animaven dient-li que l'indult per a ella arribaria abans d'aquelles festes tan assenyalades.²⁶ Elisa entrà en el corredor de la mort. Havia perdut l'alegre tarannà dels seus 21 anys.

Altres consells de guerra

Aquell mes, el dia 31, el fiscal també demanà pena de mort per a les esmentades Maria Cinta Colomé Montesó i per a la seva filla Enriqueta Amaré Colomé.

Enriqueta era modista i la seva mare mestressa de casa. Van ingressar a la presó de Tortosa el 23 de gener de 1939, deu dies després de l'ocupació de tota la ciutat pels franquistes. A Pilats totes dues hi van arribar el 4 de març. El denunciante que les va fer agafar era un tinent d'alcalde de Tortosa: Julián Falomir Vilarrocha. D'elles en diu que «son individuos que durante la dominación roja se destacaron como muy adictas a ideas extremistas y contra las personas de derechas, principalmente de aquellas de ideas religiosas, y que hablaban en términos injuriosos del Movimiento Nacional». Ningú no compareix al jutjat militar a declarar en contra ni a favor.

Els informes de les autoritats locals diuen que Maria Cinta era miliciana i presidenta de l'Agrupació de Dones Antifeixistes. També que era d'idees

²⁶ L'any 1939, l'anomenada Setmana Santa començà el 15 d'abril.

socialistes, que se la veia en les manifestacions i en l'incendi i destrucció d'imatges religioses. A Enriqueta l'acusaven d'haver format part de la junta del gremi de costureres i també de la destrucció d'imatges religioses. Feien planar la sospita sobre si havien fet saber l'amagatall de persones de dretes. En les seves declaracions tant la mare com la filla neguen haver denunciat mai ningú i si s'havien afiliat a la CNT fou per mantenir el lloc de treball de la filla.

En el consell de guerra, el 31 de març, en la vista pública, el fiscal va demanar la pena de mort per a les dues. Tres mesos després elles van saber que la condemna que els imposà el consell, en deliberar, fou la de reclusió perpètua per a la mare i la de 20 anys de presó per a la filla. Mentre, però, estigueren en el corredor de la mort.

Una pena severa li fou imposada —el dia 18— a una noia de 19 anys, de Freginals, Teresa Lizàrraga Solé, per la seva vinculació amb Joaquim Lizàrraga Batalla.²⁷ A més, era germana del president del comitè antifeixista. L'acusaven de saber l'amagatall d'un capellà, no del fet que ho hagués dit a algú. Llavors ella tenia 16 anys i li van aplicar l'atenuant d'edat i en lloc de reclusió perpètua la condemnaren a 20 anys de presó.

Les altres dones jutjades aquell març van ser condemnades a penes que anaven de 6 anys i 1 dia a 15 anys de presó.²⁸ Algunes, poques, obtingueren la llibertat al cap d'uns quants mesos.

²⁷ Afusellat, com veurem, a l'agost.

²⁸ Preses jutjades durant el mes de març:

<i>Dia consell de guerra</i>	<i>Nom</i>	<i>Pena, quan és superior a 6 anys</i>
1	Rosalía Recasens Puig	12 anys i 1 dia
1	Àngela López Pardo	
3	Ramona Riu Riu	12 anys i 1 dia
3	Encarnació Jaume Ferrer	
10	Tomasa Costa Gimeno	15 anys
10	Rosa Solé Forné	
10	Rosalía Forné Foguet	15 anys
10	Rosa Guinovart Tort	
10	Carme Tost Dalmau	6 anys i 1 dia
13	Enriqueta Fernández Prieto	10 anys
17	Natàlia Iranzo Hernández	6 anys i 1 dia
17	Agnès Garcia Conesa	6 anys i 1 dia
17	Clara Claravalls Bru	
18	Teresa Lizàrraga Solé	20 anys
20	Elisa Cardona Ollé	Pena de mort (executada)
27	Carme Garcia Fornós	12 anys i 1 dia
30	Filomena Martínez Sugo	
31	M. Cinta Colomé Montesó	Reclusió perpètua (p. fiscal pena de mort)
31	Enriqueta Amaré Colomé	20 anys (p. fiscal pena de mort)

Algunes dones, com Àngela López i Filomena Martínez, foren jutjades sense passar per Pilats, per estar processades en llibertat provisional.

Carme Bordera i el seu nen de bolquers

Moltes preses, abans d'entrar a Pilats, havien passat per altres presons. Hi ha casos que els conec bé. Situem-nos a Tivissa. Eren els tombants del febrer al març de 1939. Carme Bordera Vernet, de 24 anys, era a casa seva amb el seu filllet, un nen de bolquers. El seu marit, que havia estat mestre del poble, Manuel Comas Segura, havia passat a França, a l'exili.²⁹ Era un home d'esquerres i els feixistes el volien veure afusellat. Com que no van trobar-lo, Carme fou qui anà a parar a la presó amb el nen.

De primer, la van tenir un mes tancada a la biblioteca municipal de Tivissa, custodiada per la Guàrdia Civil, on —diu— jovent de famílies riques la befaven i les senyores de drete la insultaven. Feia fred i no tenia amb què abrigar-se. Menjar, el que podia dur-li la família. Tenia el seu nen amb ella i l'alletava. Dormia a terra amb el nen sobre un matalàs. Una nit —diu— un home de l'alcaldia va entrar a la biblioteca i, obrint-se la bragueta, la provocà. Ella cridà «socorro».

En l'atestat de la Guàrdia Civil, en detenir-la, els guàrdies citen els denunciants: José Quintana Sedó i Bautista Anguera Caballé, que manifesten haver-la vist durant l'incendi de l'església. L'acusen, a més, de ser esquerrana i de tenir el marit fugit.

L'informe del cap de la Falange es retrotrau a abans de la guerra civil, tot dient que llavors Carme era de dretes, «Filla de Maria» a la parròquia, però que quan es va casar amb el mestre es va passar a les seves idees. Afegeix textualment: «Yo no he podido averiguar si estuvo en las ruinas de la iglesia [...], los que sí intervinieron están tranquilos en sus casas.»

L'alcalde informa que «no se ha podido constatar si estuvo en la iglesia».

El jutge militar, en el seu acte resum, tira pel dret i li atribueix haver intervingut en l'incendi de l'església. Ho veurem en el seu consell de guerra.

El 24 de març, per fi, amb una tartana, escortada per la Guàrdia Civil, portaren Carme Bordera de Tivissa a la presó de Falset, juntament amb una altra jove del poble, Maria Escoda Perelló. Amb ella —diu Carme—, els guàrdies cercaven la manera d'arribar a tocaments.

A la presó de Falset hi havia un pavelló d'homes i un de dones. Allí —diu— es deia que, des del d'homes s'emportaven presos per assassinar-los. Les preses que tenien marits detinguts s'angoixaven. Totes estaven

²⁹ Amb Carme i el seu marit hi he tingut amistat i trobades tota la vida. Amb ell, a més, vaig compartir presó a Pilats. La seva odissea i aventura personal la conec, i sovint l'he compartida. Per assegurar algunes dades, a ella vaig fer-li una darrera entrevista el 18 de setembre de 2004, dos mesos abans de morir. Vaig ser l'encarregat del parlament de comiat adreçat als assistents a l'enterrament, al cementiri de Tarragona, el 29 de novembre següent.

esgarrifades. La Guàrdia Civil custodiava tant les dones com els homes. A Falset ella continuava amb el nen. De primer dormí a terra, després amb el matalàs que li portà la família. Menjava només el que rebia de la seva mare. A la fi de març, Carme, el seu nen i Maria Escoda continuaven empresonades a Falset. Formaven part de la riuada dels vençuts i valien menys que un drap estripat i brut. Un —una— demòcrata no valia absolutament res.

*Carme Bordera
i el seu fill, quan
aquest ja tenia
12 anys.*

Apèndix 2

Consell de guerra de l'1-3-1939, que jutjà 10 persones, entre les quals hi havia Àngel Bueno Tenorio i 2 dones:

Maria Recasens Puig
Àngela López Pardo

Consell de guerra del 3-3-1939, que jutjà 8 persones, entre les quals hi havia 2 dones:

Ramona Riu i Riu
Encarnació Jaume Ferrer

Consell de guerra del 10-3-1939, que jutjà 10 persones, entre les quals hi havia 5 dones:

Tomasa Costa Gimeno
Rosa Solé Forné
Rosalia Forné Foguet
Carme Tost Dalmau
Rosa Guinovart Tort

Consell de guerra del 13-3-1939, que jutjà Enriqueta Fernández Prieto (no se n'ha trobat l'anunci).

Consell de guerra del 20-3-1939, que jutjà Elisa Cardona Ollé (no se n'ha trobat l'anunci).

Consell de guerra del 17-3-1939, que jutjà 12 persones, entre les quals hi havia 3 dones:

Natàlia Irazo Hernández
Agnès Garcia Conesa
Carme Claravalls Bru

Consell de guerra del 18-3-1939, que jutjà 11 persones, entre les quals hi havia 1 dona:

Teresa Lizàrraga Solé

Consell de guerra del 27-3-1939, que jutjà 16 persones, entre les quals hi havia 1 dona:

Carme Garcia Fornós

Consell de guerra del 30-3-1939, que jutjà 17 persones, entre les quals hi havia 1 dona:

Filomena Martínez Sugro

Consell de guerra del 31-3-1939, que jutjà 9 persones, entre les quals hi havia 2 dones:

Enriqueta Amaré Colomé
Maria Cinta Colomé Montesó

Executats el març del 1939

Àngel Bueno Tenorio
Josep Ferré Pla
Joan Itarte Mediavilla
Bonaventura Alsina Fargas
Miquel Pellicer Puig
Antoni Blanch Faiges
Salvador Domingo Papiol
Àngel Vilella Barrull
Manuel Oños Mestres
Josep Abella Mateu
Simó Pardell Teixidor
Manuel Badia Vidal
Josep Rull Inglés
Julián Cabrera Sánchez

Població

Guadalajara (citats en el llibre)
Tarragona
Tarragona
Tarragona
Tarragona
Tarragona
El Vendrell
Reus
Reus
Barberà de la Conca
Blancafort
L'Espluga de Francolí
L'Espluga de Francolí
Alhama de Aragón